

VÕÕBUSE FENOMEN

Arthur Võõbus. Kummargil käsikirjade kohal. Koostaja Amar Annus. Toimetaja Urmas Tõnisson. Eesti mõttelugu 86. Tartu: Ilmamaa, 2009. 424 lk.

Arthur Võõbus (1909–1988) ei ole kodumaal päris tundmatu teadlane, olen ka ise vabamate aegade saabudes avaldanud paar tutvustust.¹ „Eesti mõtteloo” sarja 86. raamat on siiski enamiku koduleestlaste jaoks esimene võimalus selle mehe kirjatöödega vahetult tutvuda.²

On loogiline, et raamatu eesti ainsa süroloogi kirjatöödest on koostanud eesti ainus assürioloog Amar Annus. Olles lugenud enamikku Võõbuse eesti keeles kirjutatud töid ning mõnevõrra ka inglise keeles avaldatut, võin kinnitada, et kogumik on esinduslik. Muidugi olnuks meeldiv näha seal ka Võõbuse magistritööd „Õige kristlane, õige kristlik elu ja õige kristlik kirik Søren Kierkegaardi järel”, mis mulle teismelisena väga tugevat mõju avaldas. Kust üks eksemplare meie kodusse sattus, ei tea. Tõenäoliselt andis sõja eel Tartu Pauluse koguduse õpetajana töötanud

autor selle mu isale kui koguduse noorte tegemistes aktiivselt osalenud teoloogiaüliõpilasele. Arvan, et ka pärast Kierkegaardi enda mitmete teoste tõlgete avaldamist ning Johannes Sløki, Georg Brandese jt analüüse oleks töö tiražeerimisel mõtet. Aga antud kogumikku ta ei sobinuks.

Valik koosneb neljast osast, mis käsitlevad varakristlust, süüria munklust, käsikirjade otsinguid ja eestlaste ajalugu. Põhilise osa moodustavad väliseesti ajakirjades Eesti Kirik (lk 7–111, 330–375, 391–396) ja Oma Kirik (lk 376–390) avaldatud artiklid, Usuteadusliku Instituudi loengud (lk 243–311) ning autori mimeograafiliselt paljundatud doktoritöö kärbetega ja täiendustega esma-trükk (lk 113–242, 315–329).

Kõige küsitavamad on eesti ajalugu käsitlevad kirjutised. Võõbuse 14 köites ilmunud „Studies in the History of the Estonian People” (1969–1985) kohta ütleb Amar Annus, et see on „kavandatud pigem ideoloogilise monumendina kui põhjaliku uurimistööna” (lk 402). Ideoloogia on salakaval asi. Seda võib näha ka siinses valikus, ja on hea, et neid kirjutisi on nii vähe sinna võetud, ainult maitseks. „Kreeka-katoliku misjonärid ei olnud sõjalisest jõust toetatud vallutuste käsilased, vaid rahulikud kultuurikandjad, kes ristiusu kõrval levitasid ka vaimukultuurilisi väärtusi. Kreeka-katoliku misjonärid olid usu-mehed. [...] Neil vaimukultuuri kandjatel oli sisemist jõudu muinaseestlasi mitte mõõga ja tulega, vaid sõna ja isikliku eeskujuga võita ristiusule. Nad ei saanud oma mõju avaldamata jätta

¹ T. P a u l, Arthur Võõbus. – Looming 1989, nr 1, lk 133–134; T. P a u l, Eestimaalt orientalistika tippmeheks. – Horisont 1990, nr 7, lk 22–24 (koos A. Võõbuse artikliga „Uued arheoloogilised avastused Kapernaumas ja nende tähendus”, lk 25–26).

² Teose lõpul olevates ilmunisandmetes ja märkustes teatatakse vaid esmaavaldamise koht ega nimetata taastrükke kodumaal. Näiteks kogumiku avalugu „Uusi perspektiive Euroopa vaimuloo uurimisel” on trükitud Sõnumitooja nr 11–12, 1989 (Kalle Kasemaa saatesõnaga).

muinaseestlastele, kellel oli tõsine ellusuhtumine ja kes hindasid vaimseid väärtusi kõrgemalt kui toorest jõudu" (lk 372) jne.

Kuigi Võõbus oli võitlev antikommunist, on ta „Usupuhastuse esimesed kajastused eestlaste juures ja nende saatust" kirjutatud marksistlikult klassivõitluse positsioonilt. Eesti kogudused tekkisid linnadesse organiseeritud võitluse tulemusena: „järeleandmise oma koguduste loomiseks ei heidetud eestlastele rüppe kui heatahtlikke kingitusi. Selliste järeleandmistele eel pidid käima tugevad ja kindlad nõudmised. Siin on eestlased küll pidanud tegutsema kollektiivselt, olles organiseeritud gildidesse, korporatsioonidesse ja vendlustesse" (lk 380). „Valitseva klassi kõrgemad kihid aga ei ilmutanud mingit huvi usupuhastuse kui vaimse liikumise vastu. Evangeelne liikumine kergitas esile väärikuse ja õigluse mõisted, kuid neid kardeti valitsevas klassis kui surma. Siin valitseva dogma kohaselt oli maaisandate võim Jumalalt ja seega metsik süsteem jumalikult sanktsioneeritud" (lk 381).

Võõbus on kõigis oma järeldustes kategooriline.³ Näiteks, et euharistia oli ilma veinita: „Siin ei jää küll mingit kahtlust selles, et õhtusöömaaja pühitsemise viis, mille vana süüria kristlus üle võttis palestiina ürgkristlusest, kasutas ainult leiba ja säilitas ka leiva

murdmise rituaali. [...] Ignatiose ja teiste kreeka autorite terminoloogia [on] seletatav ainult nõnda, et siin kajastub iidne õhtusöömaaja pühitsemisviis, mis tundis ainult leiba" (lk 76). Paraku, Paulus on kõik ümber teinud (1Kr 11: 23–26): „Sellised karakterjooned annavad hoopis uue värvingu rituaalile. Selles vibreeriv toon on täielik vastand sellele, mille me leidsime Jeruusalemma koguduse leivamurdmise praktikas, mis on seotud rõõmu ja juubeldusega. On päris ilmne, et Paulusel on siin silme ees seisnud kaasaja ühiskonnas tuntud surnute mälestusrituaalid, ja ta on neid teatud määral muistina kasutanud õhtusöömaaja riituse kujundamisel enese poolt rajatud koguduste jaoks. [...] Suund, mille Paulus andis, sai muide selleks, milles hakkas liikuma edaspidine areng õhtusöömaaja teoloogias vanas kirikus" (lk 82).

Teine näide. Artiklis „Vahekord kaasinimesega kui eeldus osadusele Jumalaga" sedastab autor, et Jeesuse eetika laadi ja mõtte üle on palju diskuteeritud. Tema otsus on resoluutne: „On asjatu katsuda Jeesuse eetikat seletada mainitud viisil. Eespool tehtud tähelepanekud annavad aga meile võtme selle komplitseeritud küsimuse lahendamiseks. Siin oleme puudutanud perspektiivi ainult üldiselt. Laiem ja põhjalikum analüüs selles suunas avab uue

³ Vahel saab talle ta hoogne stiil saatuslikuks. Mind tegi täiesti nõutuks: „Apostlite tegude raamatus 2: 46 me loeme: „Nad viibisid päevast päeva ühel meelel pühakojas, mürdsid leiba kodasid mööda, võttes rooga hõisates ja siira meelega." Meie pilk kiindub siin kreeka sõnasse *αγαλλιασιν*, mida eesti keeles on edasi antud „siira südamega". See üksainsus sõna on küllaldane, et reljeefselt esile tuua selle rituaalse söömaaja mõtet: selleks on rõõm, üleolev rõõm" (lk 77). Otsisin üles artikli originaali Eesti Kirikust (1960, nr 10, lk 144–152), kus seisab: „ja nad viibisid igapäev ühel meelel pühakojas ja mürdsid leiba kodasid mööda ja võtsid toidust rõõmuga". Meie pilk kiindub siin kreeka sõnasse *agalliasis*, mida eesti

tõlkes on edasi antud „ilutseva ja kohtlase südamega". Võõbus esitab esmalt oma parafrasi, siis aga tsiteerib Harald Põllu Uue Testamendi tõlget 1938. aastast. Toimetamisel on algkeele sõna transkriptsioon asendatud kreeka tähtedega, ent fraasi *en agalliasei kai aphelotēti kardias* (1945. aastal viimast korda trükitud nn *vanas tõlkes*: „wõtsid rooga väga rõõmsa ja täieste waga südamega") 1989. aasta tõlkest (mis Võõbusel jäi nägemata) on tsiteeritud õnnetul kombel vale lõiku. Soov teksti kohendada on mõistetav: väide, et algkoguduse leivamurdmisel tunti ilutseva ja kohtlase südamega „üleolevat" (tõenäoliselt mõeldud „ülevoolavat") rõõmu, ei jäta nendest soliidset muljet. Aga niisugune see Võõbuse keel ja stiil on (nt lk 79: „täielikult läbi nõrgunud rõõmust").

lehekülje Jeesuse eetika käsitluse ajaloos" (lk 95).

Säärane enesekindlus on Vööbusele iseloomulik. Ta teab oma võimeid, väärtust ja erandlikkust. „Seni ei olnud kellelegi mõttesse tulnud küsida, et vahest on Idamaades senitundmatuid allikaid, millel on tähendus Euroopa vaimuloo valgustamisel. See ongi ülesanne, mille olen enesele võtnud. [...] Olen süstemaatiliselt välja otsinud peidukohtadest käsikirjalisi aardeid. Seega olen sooritanud midagi, mis kellelegi teisele ei ole pähe tulnud" (lk 7 ja 8).

Originaalne olla ei ole sugugi lihtne. Meie ainus egiptoloog Sergei Stadnikov alustab oma tutvustust: „Austatud lugejad, ma tõesti ei oska midagi kosta ühe imelise kokkusattumise peale: nimelt vastab käesoleva Arthur Vööbuse (1909–1988) valiktööde pealkiri üksüheselt teadusmaailma mõttes sugugi mitte vähemtähtsa vene arabisti – Ignati Julianovitš Kratškovski autobiograafilisele „Nad arabskimi rukopisjami" (Moskva, 1945). Käsikirjad olidki kahe teadusmehe tõeline kirg.”⁴

Kõige huvitavamad on käsikirjade leidmise lood. Kuigi „Teise maailmasõja ajal ja järel on süürlased põgenedes türklaste eest, suures puuduses ja viletsuses ise käsikirju hävitanud, kasutades neid tulematerjaliks" (lk 330), rääkimata sellest, mis sajandite jooksul võõrad on nende kirjavara teinud, võis hoolas järelnoppija mõndagi leida.

Treffneri Gümnaasiumi kolmest paralleelklassist siirdus 1928. aasta sügisel 13 noormeest Tartu Ülikooli usuteaduskonda, nende hulgas Arthur Vööbus ja EELK piiskop Karl Raudsepp, kes on kirjutanud temast monograafia. Raudsepp analüüsib, miks just Vööbusel õnnestus jõuda käsikirjadeni, mida teiste eest varjati. Üheks eelduseks oli, et ta ei olnud suure rahva liige, kellest teati, et nad röövivad. Vöö-

bus reisis Eesti passiga ja esines eestlasena. See oli reisimisel tülikas, kuid Oriendis kasuks. Teiseks oskas ta neid keeli, sai kõnelda otse ning palus ürikuid ainult lugeda ja siis pildistada. Kolmandaks, tal oli Damaskuses resideeriva süüria õigeuskkiriku patriarhi kirjalik soovitus, mis avas peidukute uksed.⁵ Kuid lisaks oli tal oskus leida rahastajaid nii uurimismatkadeks kui ka leitu publitseerimiseks. Sest, nagu Annus nendib: süroloogia on küll kultuurilooliselt väga oluline, kuid kogu maailmas alafinantseeritud teadusharu, ning suurriikideski tegeldakse sellega vaid mõnes ülikoolis (lk 399).

Ühe „sädeleva aarde", pärgamendile kirjutatud kalligraafilise prohvet Jesaja raamatu, leidis Vööbus süürlaste Markuse kloostri Jeruusalemmas. Selle avaldas Louvaini ülikool faksiimilena („The Book of Isaiah in the Version of the Syro-Hexapla", 1983). Markuse kloostri käsikirjade kogu on korduvalt käidud inspekteerimas ja kataloogimas. Kuid Vööbus ei usaldanud katalooge ning vaatas kõik käsikirjad ükshaaval uuesti läbi. „Ja ennäe imet, mida ei võinud oodata – see ainulaadne aare, mida ei figureeri üheski kataloogis, oli nende käsikirjade hulgas! On selge, et kui mainitud teadlased käisid kloostri, kõrvaldati see, et ükski neist ei saanud seda näha. Kui kloostri asuvate käsikirjade kohta avaldati trükitud kataloogid, pandi käsikiri jälle tagasi oma kohale nüüd juba heas usus, et see on hästi kaitstud oma peidukohas ja et see sinna peitu ka jääb. Nõnda pidi ka see haruldane käsikiri mind ootama" (lk 364).

Kuna valimikust moodustavad tublisti üle kolmandiku peatükid Arthur Vööbuse doktoritööst, tuleks rääkida selle töö saatusest omal ajal. Uku Masing, kes oli Eesti Vabariigi lõpuaastatel Tartu Ülikooli usuteaduskonnas

⁴ S. Stadnikov, Nädala raamat: Arthur Vööbus „Kummargil käsikirjade kohal". – Eesti Ekspress 30. VIII 2009.

⁵ K. Raudsepp, Arthur Vööbus 1909–1988. [Toronto, EELK Usuteaduslik Instituut]: 1990, lk 60–88.

nii üldise usundiloo kui ka Vana Testamendi õppetooli professor ning kelle käe all Vööbus õppis süüria keelt, kirjutas 1940. aasta aprillis oma retsensendi arvamuse kokkuvõtteks: „Minu arvates on kõige suuremaks puuduseks see, et autor on väga tagasihoidlikult teaduslik. [...] Mulle jääb tunne nagu autoril oleks just puudu laiast silmaringist, polyhistorikkusest. Nii oleks mu arvates olnud ilmtingimata vajaline mingi teatmeteose varalgi ajada joon india ja syyria askeetide vahele ja kaaluda küsimust, kas ei ole tegu kaudsete india mõjudega, mystika puhul oleks võinud mingi pilgugi heita araabia varasemasse mystikasse, mis peab olema syyria ja india mõju all, sest pärsiasil ei olnud teda ju algselt olemaski. [...] Lyngad, mis leiduvad töös ongi osalt tingitud sellest, et autor õigel ajal ei tutvunud syyriakeelega ja araabiakeelset kirjandust tunneb ainult tõlgete kaudu. Mu arvates aga ei ole hästi võimalik mõne ala üle kirjutada, kui selleks pole veel kõiki eeldusi.”

Masinguga sarnasel arvamusel olid ka teised retsensendid, apostliku õiguse teaduse professor Vassili Martinson ja kirikuloo professor Olaf Sild, ning töö anti Vööbusele paranduste siseseviimiseks tagasi. Kaks nädalat hiljem esitas ta aga teaduskonnale oma käsikirja ilmselt ulatuslikuma variandi, kus aga nõutud parandusi tehtud ei olnud, ning see tunnistati lõplikult vastuvõetamatuks. Tartu Ülikooli usuteaduskond likvideeriti 7. augustil 1940, Saksa okupatsiooni ajal seda ei avatud. Hoolimata eksamite üldkorraldaja, (endise) Uue Testamendi professori Siegfried Aaslava vastuseisust sai Vööbus 1943. aasta jaanuaris doktoriks.⁶

Dissertatsioonides diskuteeritakse teiste teadlastega. Nagu valimikus ülli-

tatud väitekirja osadestki näha, ei polemiseeri Vööbus peaaegu üldse, tema lihtsalt kirjeldab süüria munkluse mõningaid aspekte. Masing, Martinson ja Sild vana akadeemilise koolkonna meestena ei pidanud seda piisavaks. Sama jätkus nõukogude ajal usuteaduse kõrgemas katsekomisjonis ja Usuteaduse Instituudis – juba magistritööle seati lattu nii kõrgele, et mitu tööd lükati tagasi. Õigusega või mitte, aga ju selline nõudlikkus on väikese teadusühiskonna puhul paratamatu, et vältida kraadide inflatsiooni. Nagu Masing põhjendas oma otsust Vööbuse töö kohta: „Ta on küll parem kui mõnigi seni seist teoloogia doktoritest, kuid nende madalat taset ei tohiks tunnistada normaalseks ega pidada kõike rahuldavaks, mis yletab selle madala taseme.”

Mis puutub Vööbusesse, siis otsus tema kohta oli formaalselt küll põhjendatud, ent ei tabanud tuuma. Asi ei ole selles, et „ükski prohvet ei ole kuulnud oma kodumaal”. Pigem tõigas, et temast ei pidanudki saada kabinetiteadlane, vaid üliedukas käsikirjade kütt. Süüria kirjanduse tundmine oli vaid eelduseks, et suuta hinnata, kas mõni ettejuhtuv käsikiri on midagi väärt või mitte.

Kokku avaldas Vööbus paarkümmeend köidet enda avastatud dokumente. Ta tegi Idamaadele 34 uurimisretke, pildistas 23 erinevas maailma paigas kokku 695 käsikirja ja tema süüria käsikirjade filmikogu sisaldab viimaste andmete kohaselt ca 60 000 fotot, seega ligikaudu 120 000 lehekülge tekste. Amar Annus leiab: „Kui Vööbus oleks elanud kümmekond aastat kauem, oleks ta jõudnud kirjutada veel palju kõiteid.” Mina ei ole nii kindel, kas ühelt, pealegi 80-aastaselt mehelt tohib nõuda nii palju.

Väitekirjal põhinev sari süüria munklusest („History of Ascetism in the Syrian Orient. A Contribution to the History of Ascetism in the Near East”)

⁶ A. Gross, Uku Masing Vana Testamendi teadlasena Tartu Ülikoolis 1926–1940. Tartu: 1997 (magistritöö käsikiri, lk 44–45).

oli plaanitud viieköitelisena, kuid sellest ilmus ainult kolm köidet, viimane postuumselt aastal 1988. Mahukast „Süüria kirjanduse ajaloost”, mis oli kavandatud kolmeköitelisena, ei saanud valmis mitte ühtegi köidet. Annus arvab: „Sellest on kahju, sest A. Vööbuse eruditsioon süroloogias oli erakordne ning unikaalselt pädev mainitud teoste kirjutamiseks. Oma rikkalike käsikirjaleidudega pööras ta täiesti uue lehekülje süroloogias ning varustas ainuiskuliselt mitu põlvkonda teadlasi unikaalse uurimismaterjaliga, millest ainult temal oli küllaldane ülevaade. Nõnda jääb maailm veel kauaks temalt õppima.”⁷

Jahipidamises ja ka teaduses on nii, et ühed on ajajad ja teised varitsuses olevad püssimehed. Tõeliselt vägeva fantaasia ja sünteesivõimega mehi ei ole üldse kuigi palju. Näiteks Vana Testamenti ajaloolis-kriitilises uurimises on sellised suurkujud Julius Wellhausen ja Hermann Gunkel, kellest ei pääse üle ega ümber. Neile võrdväärseid ei ole aina spetsialiseeritumaks muutunud teadusmaailmas eriti loota.

⁷ A. A n n u s, 100 aastat maineka teadlase Arthur Vööbuse sünnist. – Eesti Kirik 29. IV 2009.

Ent on üks teine tee, mis tagab nime püsimise. Kes teab praegu Johannes Silveti lingvistikaalaseid kirjutisi? Aga kõik teavad, et „Silvet” on, vaatamata vahepeal inglise keeles toimunud arengutele, usaldatav sõnaraamat. Kui eesti ajaloolased toetuvad „Bungele”, siis ei mõtle nad selle baltisakslase paratamatult aegunud teadusartiklitele ega -raamatutele, vaid Friedrich Georg von Bunge „Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten'i” köidele.

Vööbuse süüria käsikirjade uurimise instituut, *The Institute for Syriac Manuscript Studies (The Arthur Vööbus Collection on Film)*, asutati tema koduülikooli juurde Chicagos 1979. aastal. Aastal 2005 jõudis selle kogu säilitaja, Luterliku Teoloogia Ülikooli juhatuse ja raamatukogu, kokkuleppele Chicago ülikooli Idamaade instituudiga, mille kohaselt viimati mainitud institutsioon võttis vastutuse Vööbuse kollektsiooni pikaajalise säilitamise ja kasutamise eest.

See on eestlase puhul fenomenaalne saavutus.

TOOMAS PAUL